

LARS-ERIK EDLUND

Indoeuropeiskt, germanskt, nordiskt — några reflexioner kring en ny etymologisk ordbok

Harald Bjorvand & Fredrik Otto Lindeman: Våre arveord. Etymologisk ordbok. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter CV.) Novus forlag, Oslo 2000. ISBN 82-7099-319-0. 1142 s.

I fjolårets litteraturkrönika (ANF 116, 2001: 323) aviserades en anmälan av *Våre arveord*, den omfattande etymologiska ordbok som sammanställts av germanisten Harald Bjorvand och indogermanisten Fredrik Otto Lindeman, båda forskare knutna till universitetet i Oslo. En sådan granskning följer här.

Låt oss först konstatera att *Våre arveord* inte är en etymologisk ordbok i mer traditionell mening. Stommen är ett urval av ofta rätt utförliga artiklar — ett betydande antal artiklar är flera sidor långa — om norska arvord. En skattning ger vid handen att ordboken behandlar cirka 1 400 ord i egna artiklar, men med hjälp av den ordlista "over behandlede ord som ikke er egne oppslagsord" (s. 1111–1120) kan man återfinna åtminstone 750 ytterligare ord i ordboken. Sammanlagt dryftas alltså drygt 2 000 ord i ordboken. Detta visar att antalet behandlade ord är färre än man kunde förvänta sig av en så pass omfattande ordbok — den alfabetiska ordboksdelen omfattar ändå s. 17–1110, alltså cirka 1 100 sidor. Som jämförelse kan nämnas att Torps nynorska etymologiska ordbok har cirka 20 000 uppslagsord.

Vissa kriterier för urvalet av arvord anges i förordet. Författarna har, framhålls det, "valgt å utelate en rekke avledninger av de behandlede grunnordene, samt en stor del sikkert gamle ord som vi til tross for grundige analyseforsøk ikke har nådd frem til en sannsynlig forklaring av" (s. 7). I ordboken finns, lite överraskande med tanke på arbetets titel, också en del lånord, "særlig fra nedertysk, som f. eks. *bringe, bruke, føle*. Dette er i mange tilfeller også gamle arveord som en gang gikk tapt i vårt eget språk, og som vi altså har fått igjen ved lån", säger man (a.st.). Urvalskriterierna återkommer jag till.

Författarna har — och jag utgår då fortfarande från det som sägs i förordet — ansträngt sig för att vara så utförliga som möjligt vid behandlingen av de enskilda orden. En del resonemang av specialkaraktär har man valt att lägga i petitavsnitt. Författarna har bemödat sig "för å lage en så klar og leselig fremstilling som mulig ved å unngå for mange tekniske ord og uttrykk". Boken vänder sig "såväl til leg som lærd" (a.st.). Denna ambition förtjänar i sig beröm, eftersom ju etymologier intresserar långt utanför fackmännens skara.

I förordet framhålls till sist att ordboken i större utsträckning än vad som tidigare förekommit "lagt mye arbeid i å analysere de interne germanske forholdene" (s. 8), bl.a. vad gäller ordbildning och betydelseutveckling. Därtill anmärks att man här möter "en konsekvent anvendelse av moderne 'laryngal'-teori" (s. 8). Så långt om författarparets i förordet uttalade ambitioner med *Våre arveord*.

Först som sist måste framhållas att man i *Våre arveord* finner en rad nya och högst intresseväckande etymologier. Exemplifieringen kunde härvidlag göras lång, låt mig bara lyfta fram ett par artiklar för att illustrera författarnas uppslagsrikedom, skarpsinne och nytänkande.

Jag börjar med verbet *elske* (s. 182 ff.). Efter att på goda grunder — ordbildningsmässiga, semantiska och ljudhistoriska skäl anförs — ha argumenterat mot den tidigare härledningen av *elske* som bildning till verbet *ala* 'avle, fø(de), ale opp', söker sig författarna in på en ny väg. Som urnordisk grundform för adj. *elsker* antar de istället ett *ailiska 'brennende, varm' (senare: ''kjær(lig), glad i'), ytterst hörande till den germanska verbalroten **ai-* 'brenne' (varom se *ild*). Det urnordiska verbet *ailiskōn, varav nordiskt *elske*, skulle med denna utgångspunkt alltså betyda 'nära varme følelser for'. Denna härledning är skarpsinnig, och väl värd att fortsättningsvis beakta.

Ordet *sjel* (s. 785 f.) har hittills inte haft någon övertygande etymologi; EWDS²³ (s. 753) konstaterar kort och gott: "Herkunft unklar". Ett ofta anfört härledningsförsök härrör från Jacob Grimm och sammanställer det till grund för *sjel* liggande germ. *saiwalō-* med ordet för 'sjö' (germ. *saiwi-*). Något väl motiverat, sakligt stöd för ett dylikt antagande finns dock knappast. Därför resonerar Bjorvand & Lindeman istället så här: "Vi har mange eksempler på såkalt *s*-mobile i de germ. og de andre ieur. språkene, jf. f.eks. *slim* vsa. *lim*. En slik mobil eller 'løs' *s*- kan altså stå eller mangle i fremlyd foran en konsonant. Det innebærer at *s*-mobile i de ieur. språkernes tidligere faser teoretisk også kunne stå eller mangle foran en 'laryngal' (*H). [---] På dette viset kan germ. **saiwalō-* analy-

seres som *(s)*aiwa-lō-* (med suffiks **lō-*), og det slik fremkomne **aiwa-* er identisk med germ. **aiwa-* m. som vi ser i f.eks. got. *aiws* '(evig) tid' [---]. Siden disse formenes etymologiske betydning var 'liv, (livs)kraft' [---], kan vi anta at germ. **saiwa-lō-* oppr. betydde '(indre) liv el. kraft'" (s. 785 f.). Resonemanget har oppenbara poänger, och ger oss en rimlig forståelse av ordets ursprungliga betydelse.

Det i flera avseenden intressevækkende forslaget till härledning av *drøm*, fvn. *draumr*, (s. 156 ff.) utifrån ett äldre germ. **draugma-* med en grundbetydelse 'gjøremål, forehavende, virksomhet, aktivitet' — sålunda en bildning till verbet **dreugan-* 'utføre' m.m. —, synes semantisk væl motiverat. Författarnas ambition är här att så långt som möjligt hålla samman de många betydelse ordet *drøm* (motsv.) har i de germanska språken: förutom 'dröm' (en allmän betydelse i de väst- och nordgermanska språken) betyder ordet ju även 'glädje, munterhet, jubel, sång' (så i feng.) samt 'mänsklig verksamhet' m.m. (så i fsax.); exempelvis EWDS²³ s. 833 öppnar för möjligheten att det helt enkelt skulle röra sig om olika ord. Alla betydelse i de olika germanska språken skulle enligt Bjorvand & Lindeman kunna förklaras med utgångspunkt just från det nämnda verbet. Fvn. *draumr* antas av författarna ursprungligen ha betytt 'dagdröm', detta i motsättning till *svæfn*, som betytt 'sömn', men också (mera sällan) 'dröm'. Vad gäller ett annat förslag, nämligen att knyta ordet *drøm* till germ. **dreugan-* i betydelsen 'svike, skade ved list', mobiliserar semantisk relaterade motinstanser, och rörande ett eventuellt samband med indoeur. **dhr-ew-* 'rope, skrike' noteras kort och gott — och detta inte utan skäl — att detta inte "blir [...] annet enn en nokså intetsigende rotetyologi" (s. 158).

Verbet *gjøre* (s. 303 f.) analyseras i Bjorvand & Lindeman likaledes på ett interessant sätt — jfr hærtill Heidermanns 1993: 233 f. (med litt.) — såsom ett **garwijan-* < **ga-arwijan-*, avledning till germ. **arwa-*; det germanska adjektivet **arwa-* 'rask; rede, beredt' återfinner vi i t.ex. nno. *orr* 'kvikk, livlig' och nyisl. *ör* 'rask, dyktig'.

På många ställen tar författarduon ställning mot härledningsförslag som andra författare framställt. I samband med behandlingen av *brun* (s. 109 f.) t.ex. skärskådas rätt ingående ett resonemang av Ingerid Dal 1938: 219 ff. Ett motsvarande exempel hittar man vid behandlingen av ordet *dugg* (s. 161 f.), där den i EWDS²³ (s. 817) tentativt framförda meningen att detta ord skulle ha samband med indoeur. **dhewH-* - **dhuH-* (vilket antagits t.ex. bakom lat. *fumus* 'rök, ånga m.m.'), avvisas. Skälet till detta ställningstagande är att sammanställningen vare sig semantisk eller formellt är särskilt välgrundad. Exempelen på likartade

ställningstaganden är många i ordboken, och åtskilliga gånger är det berättigade korrigeringar, men de berör företrädesvis inlägg rörande tidigare dryftade indoeuropeiska och germanska problem.

Även om också de i ordboken framlagda nya härledningarna — de nyssnämnda, men också andra — säkerligen kommer att bli föremål för kritik och därvid kommer att modifieras, har med Bjorvand & Lindemans ordbok den fortsatta etymologiska och ordhistoriska diskussionen i många fall tagit ett inte obetydligt steg framåt. Den vetenskapliga diskussionen framdeles får utvisa vilka härledningarna som sedan kommer att vinna allmän anslutning — en hel del lär det nog bli.

Många arvord saknas som redan antytts i ordboken, vilket kan kännas lite snopet för alla dem som, i likhet med recensenten, hänvänder sig till ordboken för att finna etymologier just av "våre arveord". Enligt förordet har man alltså utelämnat arvord där författarparet — trots grundliga analysförsök — inte kommit vidare i förhållande till forskningens nuvarande ståndpunkt. I sådana fall får man, enligt uttalad anvisning i förordet, fortfarande gå till Torp, Falk & Torp m.fl. äldre arbeten. Det är med den givna motiveringen ägnat att förvåna att författarna i ordboken ändå medtagit ett sådant ord som *jul* (s. 442 ff.), där den utförliga behandlingen ju trots allt endast utmynnar i konstaterandet att "ordet er og blir altså en etymologisk gåte" (s. 444). Kanske har denna ordartikel motiverats av att Bjorvand & Lindeman velat kommentera Ottar Grønviks nyligen (1996) framlagda tolkning av *jul* såsom "en pregerm. sammensetning *yéw-klā n.pl. egtl. 'kornbeskytterne'" (nyss a.st.). Om detta förslag konstaterar författarparet kort och gott att det är "forbundet med så mange vanskeligheter at det fremstår som uakseptabelt" (a.st.) — en bedömning man lätt kan instämma i. Också beträffande ord som *dum* (s. 162 f.), *folk* (s. 244 f.), *sel* (s. 771), *ål* (s. 1098) och *øl* (s. 1086), för att nu mer slumpmässigt välja några, kommer Bjorvand & Lindeman knappast med några direkta nyheter, men trots det är orden alltså med i ordboken. — I förbindelse med *øl* — som a.st. egentligen inte erhållit någon etymologi — kan den av Elmevik 1999: 23 f. (n. 1) framförda tanken att ordet, ett ursprungligt **alub-*, skall betraktas som en avledning med suffixet germ. *-ub* av roten i det starka verbet *alan, vara väl värd att nämna. Ordet skulle härigenom snarast ha betydelsen 'drycken som "växer", sväller', varvid man alltså anknyter till betydelsen 'svälla' hos **al-*, varom se bl.a. Andersson 1972: 35 ff. Jfr rörande etymologin av ordet *öl* numera även Myhren 2001: 22 ff., där dock Elmeviks nyssnämnda inlägg förbi-setts.

Förordet framhåller, som vi sett, att också lånord medtagits, eftersom det här kan röra sig om arvord som försvunnit och som genom inlåningen så att säga återkommit i de nordiska språken. Man kan med en sådan motivering kanske (men med tvekan, det tillstås) förstå varför en del av de lågtyska lånorden beretts plats i ordboken. Till nöds går det väl att också förstå att ord som *nevø* (s. 660 f.), besläktat med fvn. *nefi*, och *satire* (s. 761 f.), besläktat med fvn. *saðr* (jfr ty. *Satt*), kunnat beredas plats i arbetet, även om man absolut inte väntar sig att möta dem i detta arbete. Ännu svårare synes det vara att motivera ordbokens artiklar om *drue* (s. 155), *druide* (ibid.) och *mur* (s. 624), eller förhållandet att ord som *kai* (s. 448) och *gir* (av eng. *gear*; s. 294) beretts plats i *Våre arveord*. Och varför består, kan man fråga sig, urvalet av ord under bokstaven *p* — en ur germanskt arvordsperspektiv problematisk initialkonsonant, varom se s. 705 — just av orden *penis*, *pine*, *plog*, *plomme* och *pung*.

Urvalet av ord i ordboken går alltså att ifrågasätta på också viktiga punkter. Det huvudintryck man får är att ord man väntar sig en del gånger saknas, medan en hel del inlånade ord, överraskande nog, kommit med.

Enligt förordet har, som vi redan sett, aviserats att "laryngal"-teorin, "[f]or første gang i en slik fremstilling" (s. 8) som det heter, konsekvent har använts vid rekonstruktionerna. "Laryngal"-teorin möter förvisso redan tidigare i exempelvis Winfred Philipp Lehmanns *A Gothic Etymological Dictionary* från 1986, dock utan att etymologierna därigenom väsentligen modifierats, jfr härtill även Seebold 1989:127 och Nes 1999:28. Gentemot den sistnämnda ordboken är det här recenserade arbetet avsevärt mer klargörande med avseende på tillämpning av "laryngal"-teorin i själva härledningsarbetet. I en del fall har som vi redan sett genom tillämpandet av teorin nya, intresseväckande lösningar till etymologiska problem kunnat presenteras. Ibland finner jag dock att argumenteringen härigenom blivit mycket komplicerad, såsom vid *draug* 'gjenganger m.m.' (s. 148 f.), ett ord som vanligtvis brukar förbindas med det starka verbet **dreugan-* 'bedra, skade', men som nu i *Våre arveord* återförs på en sammansättning **dhH_{ow}-H₃k-* "i en tidlig fase av grunnspråket. Betydningen ville være 'som har et ansikt som en dødning'" (s. 148). Länkarna i den nya etymologin är många, även om man får medge att den sakliga motiveringen av etymologin har sina poänger, och etymologin väl vad gäller de åberopade ljudförändringarna — åtminstone vad man kan se, men här måste jag reservera mig eftersom detta ju är en avancerad exercis i antagna utvecklingar som skett i en

mycket avlägsen tid — låter sig försvaras. Men den aktuella sammansättningen ifråga reflekteras inte i något annat indoeuropeiskt språk, vilket är en svaghet, och de andragna länkarna i härledningskedjan är som sagt (väl?) många, varför denna nya etymologi knappast känns särskilt övertygande.

Man får därtill beklaga att författarna inte funnit det lämpligt att ge läsaren en **sammanhållen** beskrivning av "laryngal"-teorin. I förordet (s. 8) och sedan i den löpande framställningen hänvisas till den beskrivning av teorin som ges i det relativt utförliga pettavsnittet till ordet *ende* (s. 188 f.), men "laryngal"-teorin är så pass komplicerad och i den löpande framställningen så framträdande att den borde ha presenterats mer uttömmande redan inledningsvis. Den beskrivning av "laryngal"-teorin — vilken just är en teori — som finns exempelvis i F. O. Lindemans monografi *Introduction to the 'Laryngeal Theory'* (1997), är i flera avseenden alldeles nödvändig läsning för att förstå den stundom ytterst kompakta framställningen i ordboken. Detta gäller, för att ta konkreta exempel, det som kallas "laryngal"-omstilling, varom se ordboken i artiklarna *fyr* (s. 266) och *tyst* (s. 981), utvecklingen av "laryngaler" till ieur. *k, varom se artikeln *satire* (s. 762), och en hel del annat. Att framställningen skulle vara tillgänglig "såväl til leg som lærd" (såsom ambitionen sågs vara enligt förordet) är nog inte omedelbart sannolikt, detta trots att boken väsentligen synes vara både väl genomarbetad och väl strukturerad.

Vad generellt gäller de indoeuropeiska avsnitten i ordboken, överlåter jag dock till forskare på den jämförande språkforskningens område att närmare evaluera dessa partier; för en icke-fackman ger dessa avsnitt dock inte sällan fantasieggande perspektiv på de nordiska orden och deras långa förhistoria, det måste medges.

Det är notabelt att författarna inte i tillräckligt hög grad synes ta hänsyn till de nordiska dialekternas och ortnamnens vittnesbörd i sitt härledningsarbete. Denna kritik är så mycket mer allvarlig som ju detta är en ordbok som behandlar ett nordiskt språk, där **nordiska** perspektiv i etymologiseringsarbetet absolut borde stå i förgrunden. Jag har under läsningen antecknat otaliga exempel på resonemang som inte alls beaktar det nordiska materialet — ofta rör det sig dessutom om ord och ortnamnelement som den nordistiska forskningen redan analyserat. (Även i redovisningen av de olika arvordens förekomst i de nordiska språken iakttar man påtagliga brister, bl.a. så tillvida att de aktuella arvordens eventuella förekomst i svenska och danska dialekter bara mer slumpartat

kommit att anges. Här avstår jag dock av utrymmesskäl från exemplifiering.)

Jag skall nedan ge några exempel på artiklar i ordboken där de nordiska dialekterna och ortnamnen skulle ha tillfört författarna viktig empiri och betydelsefulla perspektiv i själva härledningsarbetet, och jag har därvid valt endast sådana exempel där forskningens resultat redan föreligger publicerade.

Vid behandlingen av appellativet *dyng* (s. 164 f.) — som i nordiska språk möter i olika betydelse såsom 'gödsel', 'avfallshög', 'underjordiskt rum' m.m. — antar författarna det vara mest troligt att "den oppr. betydningen var 'gjødsel' [...] men et slik ord for 'gjødsel' har ingen tilknytningsmuligheter innen eller utenfor germansk" (s. 165). Här går det dock att komma avsevärt längre i härledningsarbetet, vilket Lennart Moberg i ett arbete från 1996 visat. Moberg sammanfattar sin mönstergilla studie med att betydelseerna "'gödsel' och 'underjordiskt rum' hos germ. *dung*- har båda varit utvecklade i samgermansk tid. Enligt min mening rör det sig om betydelsevarianter hos ett och samma *dung*- 'massa, hög, hop av finfördelad "sönderslagen" materia' (till germ. *dingwan 'slå')" (Moberg 1996: 210). Moberg avslutar med att påpeka: "Betydelsen 'gödsel' har utvecklats oberoende av *dung*- 'underjordiskt rum'. Det av Tacitus omtalade förhållandet, att germanerna täckte underjordiska rum med dynga [---] kan men behöver inte vara orsak till att de nedgrävda kvinnorummen benämndes *dung*." (a.st.). Lennart Mobergs etymologi är ett exempel på betydelsen av den dialektala empirin i härledningsarbetet, och ger som synes en koppling till välkänt germanskt ordstoff.

Författarna behandlar *åre*³ (s. 1105; jfr *arne* s. 45) 'ildsted' och pekar på ett etymologiskt samband med germ. *as- 'gløde, brenne' (i *aske*), något som också tidigare gjorts. Öväntat är onekligen fvn. *arinn* — man väntade sig onekligen ett *R*-omljudt *erinn*. Flera forskare, bl.a. S. Bugge och A. Kock, har tidigare sökt förklara det uteblivna omljudet, men deras förklaringar övertygar knappast. Även Bjorvand & Lindeman försöker sig på en förklaring med hjälp av analogiska förändringar i flera steg, men också deras förklaring blir aningen krystad. Erik Abrahamson 1936: 160 ff. etymologiserar för sin del ordet *arinn* på helt annat sätt, nämligen utgående från en grundbetydelse 'hårt tillstampad jord el. lera', och anknyter därvid till en med fvn. *jorfi* — till ett germ. *erwan-, varom Bjorvand & Lindeman, under *jord*, s. 441 — avljudande stam. Det är skada att denna framställning lämnats helt obeaktad av Bjorvand & Lindeman, ty även om Abrahamsons härledning nog också har sina svagheter — bl.a. finns vissa frågetecken rörande den postulerade bildningens indoeuro-

peiska bakgrund — tål den att diskuteras utifrån den semantiska analys som författaren faktiskt genomfört utifrån de nordiska fornspråkens och de nunordiska dialekternas vittnesbörd.

Ordet *kvige* (s. 492) uppges inte ha någon säker etymologi. Men, säger författarna, då det här troligen ursprungligen rört sig om "et *livdyr*, dvs. 'ungdyr som skal føs opp og brukes til avl' (motsatt *slaktedyr*), synes det mest rimelig å anta at den germ. grunnformen var **k^weigōn*- og at den er en dannelse til temaet **g^wey-H₃*- 'leve'" (a.st.). Helt övertygande är denna härledning inte, bl.a. hade man önskat en långt mer fördjupad semantisk motivering. Flera meningar har tidigare framställts rörande ordets etymologi (se SEO³ s. 535), men de är alla på olika sätt problematiska, bl.a. Hellquists eget härledningsförslag, vilket Bjorvand & Lindeman också noterar. Meningen att ordet *kviga* kunde tolkas i anslutning till ett nord. **kwī(h)*- 'fälla' och därvid ha en ursprunglig betydelse 'den till fällan hörande' el. dyl., hade också kunnat beaktas av författarparet; se härom Elmevik 1971: 68 ff. och 1984: 139 f., jfr även Modéer 1933: 164 f. samt, med annan sakmotivering, Zetterholm 1937: 98 ff.

I förbindelse med *lo*, benämningen på vissa vadfåglar, t.ex. i sammanställningar som *dverglo*, *heilo* och *sandlo* (s. 538 f.), kommer författarna även in på det västno. *lā* 'vannet nærmest stranda, fjæra' m.m., vilket sägs kunna "reflektere germ. *lāhō- f. og være beslektet med norr. *logr* m. 'vann, sjø, elv'." Som Lennart Elmevik visat i flera arbeten (bl.a. 1980: 78 ff., och, resumerande, 2000: 168 f.) finns skäl att anta att den germ. utgångsformen för det anförda terrängordet *lā* istället varit *lauhō- med en grundbetydelse 'ljusning, glans'. Dessa överväganden hade förtjänat uppmärksamhet från Bjorvand & Lindemans sida. Om fågelbenämningen säger sedan Bjorvand & Lindeman att den alternativt kunde "være en såkalt tilhørighetsform [till det postulerade germ. *lāhō-] og gå tilbake på en germ. langtrinnsform **lōhō(n)*- f. 'den som hører til el. ferdes ved vann', jf. germ. *hōn- 'høne' i no. *høne*, ty. *Huhn* til germ. *han- i no. *hane*, ty. *Hahn* osv." (s. 538). Omedelbart tilltalande är denna härledning inte — detta alldeles bortsett från det alternativa förslag till härledning av **terrängordet** som alltså Elmevik framlagt —, bl.a. kan man ställa sig lite frågande till den semantiska motiveringen för bildningen, och den andragna parallellen träffar väl inte alldeles mitt i prick. Den etymologiska anknytning av fågelbenämningen till den germanska roten *lē-, *lō- 'klage, klynke' etc. som också anføres i sammanhanget, känns då långt troligare, inte minst "[s]iden *heiloen* har en svært vemodig fløyetetone" (a.st.).

Etymologin av *onn* f. 'travel virksomhet, hastverk, utholdenhet', sär-

skilt använt i sammansättningar som *våronn* och *høyonn*, behandlas i ordboken s. 686 f. Här utgår författarna från att den ursprungliga betydelsen varit 'høst, innhøsting' och kopplar av den anledningen samman ordet med got. *asans* 'skörd' m.fl. germanska ord. I ett petitavsnitt heter det: "Gsv. *and* berettiger følgelig neppe til antagelse av en germ. grunnform *anþō- f. for norr. *ǫnn* i betydningene 'strev, iver, omsorg'. Disse betydningene kan meget vel ha utviklet seg via 'hardt arbeid' ← 'innhøsting'" (s. 687). Men beaktar man närmare de nordiska fornspråkens och dialekternas vittnesbörd beträffande ordets betydelse, är det, med Ture Johannisson 1941: 23 ff., ändå fullt möjligt, ja kanske rentav enklare, att se '(ivrig) verksamhet, iver, sysselsättning, arbete' som bildningens ursprungsbetydelse. Johannissons framställning — det kan här inte bli fråga om något detaljreferat, men det finns i hans framställning också en del ytterligare argument för hans ställningstagande — där *onn* (och dess motsvarigheter) sammanhålls med ett *anþ-, *inþ- 'vara (ivrigt) verksam', 'arbeta' m.m., hade som jag ser det varit förtjänt av ytterligare uppmärksamhet från författarnas sida.

Under *bed* (s. 61 f.) tangerar författarna betydelsedifferentieringen för germ. *badja. Det germanska ordet tycks ha haft flera betydelser, 'bädd, säng', 'flodbädd' och 'trädgårdssäng, blomstersäng'. I Bjorvand & Lindemans framställning kunde gärna de semantiska förhållandena ha belysts noggrannare och på tydligare sätt än vad som nu blivit fallet. Därvid hade Moberg 1951: 45 ff. kunnat ge dem vägledning. Ordets betydelseförskjutningar går nämligen, menar Moberg, att "följa tämligen i detalj, väsentligen tack vare det rikt varierade material, som de moderna nordiska dialekterna erbjuder" (a.a 1951: 50), och hans konkreta analys visar också detta på ett tydligt sätt.

När författarna (s. 495) behandlar ordet *kvist*, ställs ordet — vilket andra etymologer tidigare gjort —, samman med *kost*, *kvast* och *kvas* 'tynne, tørre kvister' (varom se *kost*). Därefter tillfogas att det är väl så vanligt att anta att ordet *kvist* uppstått genom germ. *tw- > nord. *kw-, varvid *kvist* etymologiskt vore samma ord som *twist* 'strid, uenighet' (vilket lånats från medellågt.) och medeleng. *twist* 'grein', vilka ju är bildade till germ. *twis- 'to(delt)' (varom se *tvenne*). Författarna resumerar emellertid denna del av resonemanget genom att säga att "antagelsen av en endring *tw- > *kw- i dette ordet er grepet ut av luften og helt ubeviselig" (a.st.). Såsom framgår av Ståhl 1950: 50 ff. finns dock goda exempel på denna ljudsubstitution i det nordiska dialektmaterialet — det rör sig om en ljudförändring som kunnat uppträda spontant i olika dialekter och under olika skeden av språkhistorien. Det finns följaktligen både

äldre och yngre exempel härpå i nordisk empiri. En viktig komponent i Ståhls argumentering utgör det i naturnamn uppträdande elementet *kvill*. Ståhl framhåller nämligen att det samlade ortnamns materialet indikerar att detta element kan "på ett eller annat sätt ha att göra med en tvedelning av ett vattendrag" (Ståhl 1950: 49). Detta styrker hans härledning: germ. **twīdlō* (alternativt germ. **twīdlo*) har utvecklats till **twild* (att jämföra med *sild* 'sill' av **sīdlō*). I detta har sedan *tw-* "redan i förlitterär tid" (Ståhl a.st.) substituerats med *kw-*. Det är med denna empiriska grund uppenbart att den postulerade övergången **tw- > *kw-* alls inte är gripen ur luften — och f.ö. finns goda paralleller till denna ljudutveckling i en mängd olika språk, vilket både språkhistoriker och fonologer påpekat.

Det sistnämnda exemplet visar att inte heller de nordiska ortnamns vittnesbörd, och den nordiska forskningen på detta område, vilken ju är ytterst omfattande, fullt ut nyttjats av författarduon i deras härledningsarbete. Det finns en hel del ytterligare exempel på detta, jag nämner blott några.

Ordet *borg* '(befestet) slott, festning(sverk)' har, påpekas det (s. 96), en omstridd etymologi. Sedan författarna anfört dels en möjlig anknytning till det starka verbet **bergan-* 'redde, skjule' (varom se *berge*), dels till en avljudsform av germ. **berga-* 'høyde, berg' (varom se *berg*), framhålls att "det er godt mulig at ingen av disse etymologiene er riktige, fordi det utenfor germansk finnes former som gr. *púrgos* m. 'tårn, ringmur, festningsverk' og lat. *burgus* m. 'vakttårn, kastell'. Det lat. ordet kunne være lånt fra germansk, men neppe det greske. Det er av den grunn kanskje mer nærliggende å betrakte alle disse formene som refleks av et ikkeieur. vandreord eller substratorde av ukjent opphav" (a.st.). Författarna förhåller sig annars generellt sett, vilket naturligtvis är metodiskt riktigt, avvisande till ordförklaringar som utgår från okända substratspråk, se t.ex. under *sjø* (s. 789; i anslutning till W. Meid) och *ål* (s. 1098; E. C. Polomé har antagit förindoeuropeiskt ursprung för ordet). Men beaktas det nordiska ortnamns materialet framstår dock anknytningen av *borg* till just *berg* som i hög grad sannolik. Här finns ortnamnsvidens att anföras från vitt skilda delar av det nordiska området, evidens som redan finns analyserad i den vetenskapliga litteraturen. Jag nöjer mig blott med att hänvisa till den i Nyman 2000: 221 ff. redovisade översikten (Nymans egen framställning har självfallet inte varit tillgänglig för Bjorvand & Lindeman).

När författarna dryftar ordet *torp* (s. 952 f.) borde också ortnamns-

forskningens behandling av det germanska namnelementet *torp* ha åberopats, t.ex. diskussionen i Foerste 1963: 422 ff. och den sammanfattning av forskningsdiskussionen som finns i Schützeichel 1977: 9 ff. — härigenom hade inte minst betydelseförhållandena kunnat belysas klarare än vad som nu blivit fallet i ordboken. Också ordet *sal* behandlas (s. 754 f.) utan att den vetenskapliga diskussion som finns beträffande betydelsen hos *sal* i ortnamn som *Uppsala* o.likn. närmare reflekteras; se för detta element bl.a. Sahlgren 1953: 26 ff., Hellberg 1967: 181 ff., Gräslund 1993: 179 ff., Brink 1996: 255 ff. och, med en sammanfattning av olika meningar, Wahlberg 1994: 11 ff., och jfr dessutom, för kontinentalt material, Roelandts 1965: 273 ff. Likaledes hade vid behandlingen av *jar*, *jare* 'kant, brem' (s. 435) en fördjupad bild av appellativets differentierade betydelser erhållits om Nyströms framställning 1997: 193 ff. beaktats. Utgångspunkt tas i den artikeln både i en dialektal och onomastisk empiri från nordiskt område.

Ortnamn kan ofta, eftersom de inte sällan utgör gamla bildningar, innehålla element som annars gått ur bruk i språket, och ibland inte ens kan beläggas i fornspråk. Utifrån de indoeuropeiska och germanska perspektiv som författarna så ofta anlägger på det nordiska ordstoffet, borde därför gamla ortnamn vara av särskilt intresse. Här kunde dock mycket tillföras i *Våre arveord*. Ty nog hade t.ex., i samband med de västgermanska appellativen *filmen* m.fl. (i ordboksartikeln *fille*, s. 219), Svante Strandbergs (1991: 39 ff.) behandling av det uppländska sockennamnet *Film* kunnat nämnas. Strandbergs tolkning av *Film* som ett *Felmiō med betydelsen 'hinnån, hinnviken, hinnängen' el.dyl., kan inordnas i kända namngivningsmönster och därtill sakligt motiveras. Med anförandet av denna namntolkning kunde den aktuella bildningens **nordgermanska** hemortsrätt också ha styrkts. Och när författarna i samband med behandlingen av *aks* (s. 24 f.) nämner det grek *ákros* 'högst, överst, ytterst', hade gärna Mobergs (1998a) behandling av bl.a. det svenska ortnamnet *Åre* (< germ. **ahra-* eller **ahura-*) kunnat nämnas. (Jfr även Moberg 1998b, där det fvn. hapaxordet *árhjalmr* (i Hákonarmál) behandlas utifrån samma etymologiska utgångspunkt.) På många ställen i ordboken tar författarna på jämförbart sätt inte tillvara de möjligheter som faktiskt finns att knyta an till relevant ortnamnsevidens.

Det måste dock i rättvisans namn nämnas att ortnamnsmaterial här och var i framställningen ändå åtminstone tangeras — ofta är det, naturligt nog, då fråga om norska namn, varvid hänvisning sker t.ex. till Sandnes & Stemshaug (red.) 1997. Ortnamnsevidens nämns sålunda i artiklarna *eid* (s. 178), *eng* (s. 189 f.), *malm* (där *Malmö* nämns; s. 580), *mark*¹

(s. 588 f.) och *rydde* (där *Rud* och ortnamn på *-rud* nämns; s. 740) samt på en del andra ställen, men detta sker i förbigående och utan att ortnamns materialet på något djupare sätt penetreras.

Rent allmänt har författarna snarare lagt sin vinn om att dra fram indoeuropeiska och germanska specialframställningar i ljuset än sådana på nordistikens område. Någon gång är förvisso även den sistnämnda forskningen explicit nämnd, såsom — naturligt nog — i artikeln *viking* (s. 1050 f.), där inlägg av Askeberg, Holm och Hødnebo noteras, eller i samband med terrängordet *mo*¹, där Lundahls (1930) behandling av ordet dryftas. Men många gånger saknar man reflexer av den nordistiska forskningen. I samband med *aften* (s. 19), *att* (s. 51) och *etter* (s. 195 f.) t.ex. nämns Ottar Grønviks framställning (1981:217 f.), där det ju finns en utredning rörande de aktuella formerna. Nog hade dock också Lena Petersons granskning (1996) av *aft/æft*, *at* och *æftir* på de nordiska runstenarna liksom Martin Syretts framställning (1994: 223 ff.), kunnat åberopas, då i dessa arbeten det nordiska materialet kompletteras liksom diskussionen från Grønvik förs framåt. Och inte hade det heller skadat om Widmarks artikel (1996: 321 ff.) beaktats vid behandlingen av verbet *gjøre* (s. 303 f.); där diskuteras inte minst verbets olika former i de nordiska språken. Det finns många likartade exempel i *Våre arveord*.

På en del ställen i det recenserade arbetet kan man nog tycka att författarna drar de etymologiska trådarna väl långt bak i tiden. Kan man inte ibland räkna också med senare bildningar, frågar man sig här och var? När författarduon (s. 817 f.) behandlar verbet *slurpa* 'drikke; spise (suppe) med tydlig lyd' (man uttalar sig för övrigt a.st. oklart om ordets förekomst i de andra nordiska språken), jämförs med bl.a. ty. *schlürfen*, *schlurfen* m.fl., och det sägs att det "ikke [er] umulig at no. *slurpe* er et ganske ungt lånord fra f.eks. nl. *slurpen*". De germanska verben sägs sakna klar etymologi, men knyts ändå slutligen samman med indoeuropeiskt ordstoff. Den sammanställning som här görs är förvisso möjlig, även om jag anser att man vid den etymologiska behandlingen av denna typ av ord alltid måste räkna med nybildningar som sker inom "friare" ordbildningsnicher, där ordbildningarna kan kopplas (alternativt: återkopplas) till ordens primära ljud- eller ljudsymboliska betydelser. Jfr härtill, ur en mer principiell synvinkel, Edlund 1987: 136 ff. et passim, samt Söderberg 1996: 365 ff., och i dessa arbeten anf. och cit. litt. Det är sålunda, menar jag, inte nödvändigt att ens räkna med senare inlåning av ordet *slurpe*. Det kan dock noteras att också Bjorvand & Lindeman nog öppnar för möjligheten att *slurpe* är en senare (inhemsk) bildning, då

man redan inledningsvis påpekar att ordet är "av ukklar alder og opprin-nelse" (s. 817).

I Bjorvand & Lindemans etymologiska ordbok framläggs en rad skarp-sinniga härledning av nordiska arvord, och här finns goda exempel på både uppslagsrikedom och nytänkande i det etymologiska arbetet. Då det gäller de nya etymologierna får den fortsatta vetenskapliga diskussionen visa vilka av dem som mer allmänt kommer att accepteras — som jag redan framhållit bör det nog bli en del.

Ordboken erbjuder emellertid också en del problem, bl.a. vad gäller själva urvalet av behandlade ord — här diskuteras nämligen, titeln *Våre arveord* till trots, inte hela arvordsförrådet, och dessutom finns en hel del **lånord** överraskande nog med i ordboken. Artiklarna om de ord som verkligen medtagits är å andra sidan längre än i en vanlig etymologisk ordbok, vilket medgivit en djupare penetrering. Tyvärr ägnas inte detta utrymme åt den empiri som de nordiska dialekterna och ortnamnen kunnat tillföra författarna i härledningsarbetet, utan alltför mycket åt ordens ofta intrikata, indoeuropeiska "rotsystem", låt vara att dessa avsnitt inte sällan bjuder läsaren fascinerande läsning. Förhållandet att så mycket av den nordgermanska empirin och överhuvudtaget den nordistiska forskningen lämnats obeaktad, är en notabel brist i boken.

En ordboks värde kan egentligen först avgöras när den varit i praktisk användning ett tag. Bjorvand & Lindemans *Våre arveord* ersätter dock knappast etymologiska ordböcker som Hj. Falk & A. Torps tyskspråkiga etymologiska ordbok över det dansk-norska ordförrådet (1910; 2. Aufl. 1960) och A. Torps nynorska etymologiska ordbok (1919); dessa ordböcker täcker ju inte minst större delar av ordförrådet. *Våre arveord* fördjupar och breddar emellertid på ett ofta intressant sätt — inte minst genom dryftandet av germanska ordbildningsförhållanden och arvordens indoeuropeiska bakgrund — resonemangen och argumenteringen i dessa äldre ordböcker. Däri har den ett egenvärde.

Litteratur

- Abrahamson, E. 1936: *Västsvenska ordstudier*. Nordiska texter och undersökningar utgivna i Uppsala [---] 8. Hugo Gebers förlag, Levin & Munksgaard, Stockholm & Köpenhamn.
- Andersson, T. 1972: "Norden och det forna Europa. Några synpunkter på ortnamnens ålder och samband." *Namn och bygd* 60, 1972, s. 5-53. [Omtryckt i: T. Andersson, *Namn i Norden och det forna Europa. Valda artiklar utgivna*

- med anledning av Thorsten Anderssons sextioårsdag 23 februari 1989. NORNA-rapporter 40, Uppsala, s. 43–91.]
- Brink, S. 1996: "Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place." *Tor. Tidskrift för arkeologi* 28, 1996, s. 235–281.
- Dal, I. 1938: "German. *brün* als Epitheton von Waffen." *Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap* 9, s. 219–230.
- Edlund, L.-E. 1987: "Ånamn och binamn — en idéskiss kring 'friare' ord- och namnbildning." G. Hallberg, S. Isaksson & B. Pamp (red.), *Nionde Nordiska Namnforskarkongressen Lund 4–8 augusti 1985*. NORNA-rapporter 34, Uppsala, s. 109–149.
- Elmevik, L. 1971: "Till härledningen av ordet kvi(a) 'kreatursfälla' m.m." *Ny-svenska studier* 51, 1971, s. 58–82.
- Elmevik, L. 1980: "Utvecklingen av urg. *au* framför *h* i nordiska språk." *Festskrift till Carl-Eric Thors* 8.6.1980. Studier i nordisk filologi 62, s. 72–88.
- Elmevik, L. 1984: "Två ordstudier." B. Fossetøl, K.I. Vannebo, K. Venås & F.-E. Vinje (red.), *Festskrift til Einar Lundeby* 3. oktober 1984. Novus forlag, Oslo, s. 130–140.
- Elmevik, L. 1999: "De urnordiska runinskrifternas *alu*." *Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999*. Namn och samhälle 10. Uppsala, s. 21–28.
- Elmevik, L. 2000: "Till diskussionen om den urgerm. *au*-difftongens utveckling på nordiskt område, särskilt förbindelsen *auh*." L.-E. Edlund (red.), *Svenska språkets historia* 5. Nordsvenska 11, s. 163–174.
- EWDS²³ = Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbetat von Elmar Seebold. 23., erweiterte Auflage. Walter de Gruyter, Berlin & New York 1995.
- Falk, Hj. & Torp, A.: *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch. Mit Literaturnachweisen sowie deutschem und altnordischem Wörterverzeichnis*. 1–2. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. Heidelberg. (2. Aufl., Oslo 1960.)
- Foerste, W. 1963: "Zur Geschichte des Wortes Dorf." *Studium Generale* 16 (H. 7), s. 422–433.
- Gräslund, B. 1993: "Folkvandringstidens Uppsala. Namn, myter, arkeologi och historia." *Uppland. Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok* 1993, s. 173–208.
- Grönvik, O. 1981: *Runene på Tunesteinen. Alfabet – Språkform – Budskap*. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen & Tromsø.
- Grönvik, O. 1996: *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Heidermanns, F. 1993: *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*. *Studia Linguistica Germanica* [---] 33. Walter de Gruyter, Berlin & New York.
- Hellberg, L. 1967: *Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse*. Kumlabygden. Fortid – nutid – framtid 3, Kumla.

- Johannisson, T. 1941: "Ordet *ärende* och dess släktskapsförhållanden." *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* 4, s. 1–54.
- Lehmann, W. P. 1986: *A Gothic Etymological Dictionary. Based on the third edition of Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache by Sigmund Feist.* E.J. Brill, Leiden.
- Lindeman, F. O. 1997: *Introduction to the 'Laryngeal Theory'*. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 91. Institut für Sprachwissenschaft, Innsbruck.
- Lundahl, I. 1930: "Ordet *mo* och dess etymologi." *Göteborgs högskolas årskrift* 1930:3. Minnesskrift utgiven av Filologiska samfundet i Göteborg [---]. Göteborg, s. 20–37.
- Moberg, L. 1951: "Fornisländskans biöð i östnordisk belysning." *ANF* 66, s. 38–51.
- Moberg, L. 1996: "Germ. *dung-* 'gödsel; avfall m.m.'. Ett härledningsförsök, inspirerat av nordiskt dialektmaterial." *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik.* Uppsala, s. 205–212.
- Moberg, L. 1998 a.: "Från *Áre* till *Akropolis*." *Namn och bygd* 86, 1998, s. 5–16.
- Moberg, L. 1998 b: "'Stóð und árhjalmi.' Kring Hákonarmál 3:8." *Scripta Islandica. Isländska sällskapets årsbok* 48, 1997, s. 5–12.
- Modéer, I. 1933: *Smäländska skärgårdsnamn. En studie över holmnamnen i Mönsterås.* Uppsala.
- Myhren, Magne 2001. "Øl — 'rusdrykk bryggja av grott korn'. Freistnad på ein etymologi." *Talatrusten* 35, 2001, s. 22–24.
- Nes, O. 1999: "Etymologiske ordbøker over germanske språk". *Maal og minne* (1) 1999, s. 19–56.
- Nyman, E. 2000: *Nordiska ortnamn på -und.* Studier till en svensk ortnamnsatlas [---] 16. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LXX. Uppsala.
- Nyström, S. 1997: "*Jäder* och *Jädra*. Några reflexioner." S. Strandberg (red.), *Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg.* Nomina Germanica 22, Uppsala, s. 193–212.
- Peterson, L. 1996: "*Aft/æft, at* och *æftir* på de nordiska runstenarna — regional variation eller vad?" *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik.* Uppsala, s. 239–252.
- Roelandts, K. 1965: "*Sele* und *heim*." *Namensforschung. Festschrift für Adolf Bach zum 75. Geburtstag am 31. Januar 1965,* s. 273–299.
- Sahlgren, J. 1953: "Från *Morasten* till *Håga*." *Namn och bygd* 41, 1953, s. 1–45
- Sandnes, J. & Stemschaug, O. (red.) 1997: *Norsk stadnamleksikon.* 4. utg. Oslo.
- Schützeichel, R. 1977: "'Dorf'. Wort und Begriff." H. Jankuhn, R. Schützeichel & F. Schwind (red.), *Das Dorf der Eisenzeit und des frühen Mittelalters. Siedlungsform — wirtschaftliche Funktion — soziale Struktur: Berichte über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in den Jahren 1973 und 1974. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, Folge 3, Nr 101,* s. 9–36. Göttingen.
- Seebold, E. 1989: [Recension av] Lehmann, Winfred P.: *A Gothic Etymological Dictionary. Based on the third edition of Vergleichendes Wörterbuch der*

- Gotischen Sprache* by Sigmund Feist. *Kratylos. Kritisches Berichts- und Rezensionsorgan für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft* 34, s. 121–128.
- SEO³ = Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. C.W.K. Gleerups förlag, Lund 1948 (och senare).
- Strandberg, S. 1991: *Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling*. Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 8. Uppsala.
- Ståhl, H. 1950: *Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'ämöte, ågren' o.dyl.* Studier till en svensk ortnamnsatlas [---] 5. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien 20. Uppsala.
- Syrett, M. 1994: *The unaccented vowels of proto-Norse*. Nowele. North-Western European language evolution. Supplement, vol. 11. Odense.
- Söderberg, B. 1996: "Hjala och jolla — om spontan ordbildning." *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*. Uppsala, s. 365–373.
- Torp, A. 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.) Kristiania.
- Wahlberg, M. 1994: *Ortnamnen i Uppsala län. Del 5:1. Uppsala kommun. Uppsalas gatunamn*. Ortnamnsarkivet i Uppsala, Uppsala.
- Widmark, G. 1996: "GÖRA i nordiskt perspektiv." *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejsskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996*. C. A. Reitzels forlag, København, s. 321–331.
- Zetterholm, D. O. 1937: *Nordiska ordgeografiska studier. Benämningar på de unga husdjuren*. Arbeten utgivna med understöd av Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala 46. Almqvist & Wiksell, Uppsala.